

Kulturhistorisk byggnadsinventering Nykvarn

Kundvals- och finansieringsavdelningen
Kulturenheten
2013

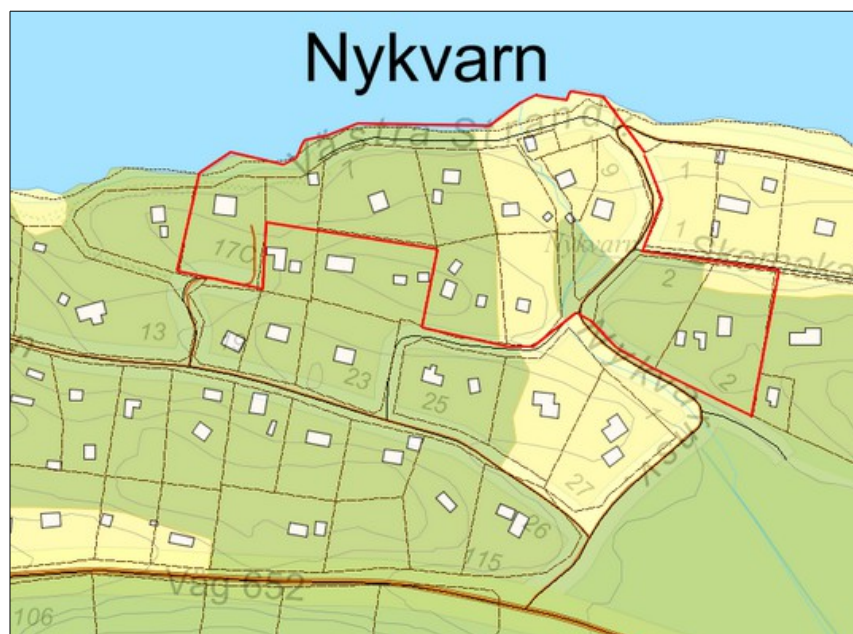
Inventeringen syfte

Byggnadsinventeringen är framtagen för att fungera som kunskapsunderlag och vägledning vid t ex bygglov- och planärenden. Inventeringen vänder sig också till berörda fastighetsägare och intresserad allmänhet.

Inventeringens omfattning och innehåll

Inventeringen omfattar byggnader i Nykvarn, som ligger på Ingarös norra strand, mitt emot Södra Lagnö. I rapporten finns en historisk genomgång av Nykvarn och en kort beskrivning av områdets karaktär i dag. Sedan presenteras de inventerade fastigheterna och den kulturhistoriska bedömning som gjorts för dem.

Inventeringen är gjord av byggnadsantikvarie Karin Myhrberg och innefattar besök på plats, litteratur om skärgårdens bebyggelse samt kartmaterial från lantmäteriet. Inventeringen är en sk punktinventering som tar med byggnader med kulturhistoriskt värde, graderade efter en tregradig skala. De inventerade byggnaderna presenteras var för sig med beskrivning och kulturhistorisk värdering. Utifrån den samlade bedömning av litteratur, besök på plats och diskussion har en indelning i tre nivåer för det kulturhistoriska värdet gjorts: *Omistligt*, *kulturhistoriskt värdefullt* och *kulturhistoriskt intressant*. Som utgångspunkt för värderingen ligger värderingssystemet som Riksantikvarieämbetet tagit fram och presenterar i boken ”Kulturhistorisk värdering av bebyggelse”.

På kartan markerar den röda linjen det område som är utpekat i Värmdö kommuns kulturmiljöprogram, och som också är det område som har inventerats.

Kulturhistorisk klassificeringsskala av byggnader

Klass I - Omistlig

Byggnaden är av så stort värde att den inte bör utsättas för exteriöra förändringar. Byggnaden omfattas av plan- och bygglagens 8 kapitel 13 § ”särskild värdefulla” och får enligt denna paragraf inte förvanskas.

Klass II – Kulturhistoriskt värdefull

Byggnaden har så betydande kulturhistoriska värden att den för framtiden bör bevaras och underhållas med stor varsamhet. Med varsamhet menas att i största utsträckning tillvarata husets befintliga kvaliteter och att inte göra större förändringar. Vissa förändringar är möjliga under förutsättning att stor hänsyn tas till byggnadens kulturhistoriska värden och karaktär. Även här är 8 kapitel 13 § tillämplig.

Klass III – Kulturhistoriskt intressant

Byggnaden är av positiv betydelse för miljön och kan genomgå förändring om hänsyn tas till byggnadens och omgivningens egenskaper och kvaliteter. Till denna kategori hör byggnader som helt eller delvis förlorat sin kulturhistoriska karaktär men som utgör historiska komplement till miljön, och där framtida förändringar kan innebära att karaktären återställs.

Nykvarns historik

Nykvarn, som tidigare kallades Fågelviks kvarn, anlades enligt uppgift 1731. Kvarnen hörde ursprungligen till Fågelviks gård som ligger knappt en kilometer väster om kvarnen. Byggnaden ligger alldeles intill den bäck som genom århundradena försett kvarnen med dess kraft. Eftersom bäcken är liten har kvarnen varit försedd med ett så kallat överfallshjul. Vattnet från bäcken leddes i en träränna placerad högt upp i sluttningen, ned över det stora hjulet som på så sätt inte behövde särskilt mycket, eller kraftfullt rinnande vatten, för att snurra. Kvarnnäringen var en ekonomiskt betydande verksamhet i det agrara samhället. För att kunna dra nytta av sin skörd och få mat på bordet var alla jordbrukare tvungna att ta bruk av kvarnen. Både adel och krona har drivit kvarnar där malningen beskattats, men många kvarnar för husbehov har också funnits på mindre gårdar runt om i landet. Att kvarnar bevaras till vår tid i ett skick så att det går att förstå hur de fungerat, är ett viktigt dokument över det förindustriella Sverige.

Kvarnen användes som kafé på 1930- och 40-talen och inreddes därefter till sommarbostad. I samband med det gjordes en mindre tillbyggnad. Det yttre kvarnhjulet, som mäter 11 meter i diameter, togs ned på 1950-talet. I dag finns återigen ett kvarnhjul efter att fastighetsägaren rekonstruerat det.

1909 bildades Aktiebolaget Ingarö strand som ägde Fågelviks gård. Ägaren James Funch började stycka av tomter från Fågelviks ägor för att sälja till sommargäster. Han lät också bygga vägar och ett pensionat intill kvarnen. I sluttningen ned mot Lagnöström ligger ett flertal av de villor som kom att uppföras på dessa tomter. De är huvudsakligen uppförda under 1910-talet. Pensionatet som uppfördes år 1915 ligger också kvar. Ett mindre hus, precis ovanför kvarnen, användes som annex till pensionatet. Pensionatet tog emot sommargäster och drevs fram till 1940-talet.

Nykvarn på den häradseconomiska kartan från 1901-06. Kvarnen är markerad med ett kvarnhjul närmast vattnet. I övrigt finns fyra byggnader markerade på platsen. Källa: Lantmäteriet

Områdets karaktär i dag

Från den större Fågelviksvägen nås Nykvarn genom en smal grusväg. De smala vägarna fortsätter genom området. Området är kuperat och sluttar ned mot Lagnöströms strand. Nära vattnet ligger kvarnen, som är den äldsta byggnaden i området. Den är också en av kommunens bäst bevarade kvarnar. Byggnaden har en närmast kvadratisk plan och är timrad i två våningar och vind. Byggnaden är klädd med rödfärgad lockpanel med svarta omfattningar och vindskivor. Den täcks av ett sadeltak som är klätt med svart tegel. Invändigt finns hela kvarnmaskineriet i behåll. I och med det rekonstruerade kvarnhjulet och det invändigt bevarade maskineriet går det att förstå hur kvarnen en gång fungerade. Därmed har kvarnen viktiga teknik- och byggnadshistoriska värden.

Villorna ligger längs med stranden och i sluttningen ner mot Lagnöström. Miljön med de glespridda 1910-talshus med omgivande trädgårdar utgör en vacker och harmonisk miljö. Områdets villabebyggelse är den första utbyggnadsetappen av ett i dag mycket större och mer omfattande bostadsområde. Villorna är tidstypiska i en stilblandning av jugend och nationalromantik. De flesta är uppförda i trä i en och en halv våning. Fasaderna är klädda med faluröd eller ljus oljefärgad locklistpanel och täcks av huvudsakligen brutna, tegelklädda sadeltak. Tomterna vänder sig mot vattnet och flertalet är anlagda, men inramas av den naturliga skogsvegetationen som till stor del har lämnats orörd. Flera av de äldre villorna är välbevarade, medan andra har förändrats mycket. I och i anslutning till området har villor och fritidsbostäder har tillkommit under 1900-talets lopp. Få av tomterna avgränsas av staket eller häckar.

Längs vattenlinjen löper en smal grusad väg. Smala bryggor skjuter ut i vattnet. Viktigt för områdets karaktär är vyerna över Lagnöström.

Nykvarn på en karta från 1912. Här syns de avstyckade tomterna och att några villor har byggts. Några tomter har namn utskrivna, exempelvis Granliden och Skogshyddan, vilket var typiska namn i områden som bebyggdes från sent 1800-tal och in på 1900-talet. Källa: Lantmäteriet

Nykvarn på 1952 års karta. Här syns att fler byggnader har uppförts, men att några tomter ännu var obebyggda. Källa: Lantmäteriet

Fågelvik 1:10, Granliden

1. Villa

Byggnadsår: 1910 (FIR)**Historik:** Byggnaden är markerad som Granliden på en karta från 1911 och var en av de första som uppfördes i området efter avstyckningarna av tomter.**Ändringar:** Verandan har byggts om under 1900-talets andra hälft. Den var tidigare öppen.**Beskrivning:** Villa med kvadratisk plan, i en och en halv våning som täcks av ett brutet valmat tak klätt med svart plåt. En plåtinklädd skorsten med utkragat krön finns på taknocken. Takkupor finns. Väggarna är klädda med gul locklistpanel. Vita fönsterfoder. Gröna fönsterluckor finns till några fönster. Tvålufts-fönster med tre rutor per luft. På den norra sidan finns en glasad veranda med balkong över. På västra sidan finns en farstukvist i en våning.**Kulturhistorisk klassificering:** Klass III. En av de villor som uppfördes under tidigt 1900-tal i området och därmed berättar om områdets historia och utveckling. Byggnaden, som har genomgått vissa förändringar, har en tidstypisk utformning och har ett miljöskapande värde.**Karaktär och bevarandevärda detaljer:**

- Byggnadens form och storlek
- Takform
- Skorstenens placering
- Träpanel

Fågelvik 1:19

Byggnadsår: ca 1913 (FIR)**Historik:**

Beskrivning: Villa i en och en halv våning som står på en gjuten sockel och täcks av ett brutet tak klätt med tvåkupigt tegel. Taket är dominerande i husets uttryck och ger det en något sluten form. En putsad skorsten finns på taknocken. Väggarna är klädda med röd liggande panel. Vita knutar, våningsband, vindskivor och fönsterfoder. Två- och trelufts-fönster utan spröjs. På den norra långsidan finns en senare tillkommen glasad veranda i en våning, under sadeltak och med moderna fönster. Intill verandan har ett trädäck tillkommit.

Kulturhistorisk klassificering: Klass III. En av de villor som uppfördes under tidigt 1900-tal efter att tomter hade styckats av i området. Därmed har byggnaden ett lokalhistoriskt värde, samt ett miljöskapande värde. Byggnaden har en tidstypisk utformning genom bl a byggnadens form och takform.

Karaktär och bevarandevärda detaljer:

- Byggnadens avläsbara äldre form och storlek
- Takform och tegelbeklädnad
- Skorstenens placering
- Träpanel

Fågelvik 1:90

Byggnadsår: 1910-tal**Historik:****Ändringar:** Tillbyggnader på tre av fasaderna.

Beskrivning: Villa i en och en halv våning som täcks av ett brutet tak klätt med tvåkupigt tegel. På ena takfallet finns en plåtinklädd skorsten. Väggarna är klädda med röd liggande panel. Knutar, vindskivor och fönsterfoder är vita. Tvåluftsfönster utan spröjs. På norra långsidan mot vattnet finns en glasad veranda i två våningar. Verandan är klädd med stående röd panel och har småspröjsade fönster. På västra gaveln finns en tillbyggnad. På södra långsidan finns en takkupa samt en tillbyggnad i en våning.

Kulturhistorisk klassificering: Klass III.

Tidstypiskt utformad villa, som dock förlorat delar av sin ursprungliga karaktär genom bl a tillbyggnader. Byggnaden har ett miljöskapande värde och berättar om den utveckling som skedde i området under 1900-talets första hälft.

Karaktär och bevarandevärda detaljer:

- Byggnadens avläsbara ursprungliga form
- Träpanel
- Takform och tegelbeklädnad
- Skorstenens placering
- Verandans äldre fönster

Fågelvik 1:91

Byggnadsår: 1913

Historik:

Beskrivning: Villa i en och en halv våning som vilar på en gjuten sockel och täcks av ett brutet tak klätt med tvåkupigt tegel. På ena takfallet finns en putsad skorsten. Väggarna är klädda med röd liggande panel. Knutar, vindskivor och fönsterfoder är gröna medan fönsterbågarna är vita. En-, två- och treluftsfönster med småspröjsade övre delar. På den norra långsidan och västra gaveln finns tillbyggnader i en våning med en takkupa samt balkonger över. Utanför den norra långsidan finns ett trädäck.

Kulturhistorisk klassificering: Klass III.
Tidstypiskt utformad villa, som dock förlorat delar av sin ursprungliga karaktär genom tillbyggnader. Miljöskapande värde.

Karaktär och bevarandevärda detaljer:

- Byggnadens avläsbara ursprungliga form
- Takform och tegelbeklädnad
- Skorstenens placering
- Fönstersättning
- Träpanel

Fågelvik 1:92

Byggnadsår: 1912 (FIR). 1915 enligt andra källor.

Historik: Byggnaden uppfördes som pensionat 1915. Pensionatet tog emot sommargäster och drevs fram till 1940-talet. Ett mindre hus, precis ovanför kvarnen, användes som annex till pensionatet.

Beskrivning: Villa i en och en halv våning samt med källare. Byggnaden vilar på en putsad sockel som är grönmålad och täcks av ett brutet tak klätt med tvåkupigt tegel. Två plåtinklädda skorstenar finns på varsin sida om taknocken. Ett litet takfönster finns på ena takfallet. Väggarna är klädda med gul spontad panel, liggande på nedervåningen och stående på övervåningen. Vindskivor, knutar, dörr- och fönsterfoder samt ett våningsband är brunmålade. På södra långsidan finns en frontespis. På denna sida finns också en entré, under ett skärmtak. På norra långsidan och östra gaveln finns en inglasad veranda i en våning. Över den på gaveln finns en balkong med två utgångar. På norra långsidan finns en takkupa. Verandan är färgsatt i vitt och brunt och har småspröjsade fönster.

Kulturhistorisk klassificering: Klass II. Välbevarad villa, med tidstypisk utformning för 1910-talet, som har fungerat som pensionat. Byggnaden har genom sin utformning och tidigare funktion som pensionat ett social- och samhällshistoriskt värde då den är en del av den utveckling som skedde i skärgården från sent 1800-tal och under 1900-talets början.

Karaktär och bevarandevärda detaljer:

- Byggnadens form
- Takform och tegelbeklädnad
- Skorstenarnas placering
- Verandans utformning
- Träpanel
- Fönstertyp

Fågelvik 1:95

Byggnadsår: 1920 (FIR)**Historik:****Ändringar:** Taket var tidigare klätt med tegel.

Beskrivning: Villa med utformning likt det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets sommarvillor. Byggnaden är i en och en halv våning samt med källare. Byggnaden täcks av ett sadeltak och står på en sockel murad av natursten. Väggarna är klädda med gul liggande panel. Vita knutar, vindskivor och fönsterfoder. Fyrlufts-fönster med gröna bågar. På den norra långsidan finns en inglasad veranda i två våningar med en profilsågad list under vindskivan. Verandans nedre del samt delar av källarens ytterväggar är klädda med grönmålad träpanel. Stor tomt.

Kulturhistorisk klassificering: Klass II. Välbevarad byggnad med utformning likt de föregående decenniernas sommarvillor. Byggnaden har ett högt miljöskapande värde.

Karaktär och bevarandevärda detaljer:

- Byggnadens storlek och form
- Takform
- Verandans utformning
- Träpanel
- Fönstertyp och fönstersättning
- Naturstenssockel

Fågelvik 1:264

Byggnadsår: Tidigt 1900-tal

Historik: Byggnaden har tidigare fungerat som badhus/badhytt.

Beskrivning: Liten byggnad, ursprungligen badhus, i en våning som vilar på hörnstenar och stenplintar. Byggnaden täcks av ett sadeltak klätt med betongpannor. Liggande röd panel. Vita knutar, vindskivor och fönsterfoder. Ursprungliga tvåluftsfönster med tre rutor per luft. På den östra långsidan finns två dörrar. Den västra långsidan saknar dörrar och fönster.

Kulturhistorisk klassificering: Klass II. Välbevarat f d badhus som är en typisk byggnadstyp i de sommarvilleområden som byggdes under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. Byggnaden har därmed ett visst social- och samhällshistoriskt värde, som en del i sommarvillemiljön. Byggnaden har även ett miljöskapande värde.

Karaktär och bevarandevärda detaljer:

- Byggnadens form och storlek
- Hörnstenar
- Takform
- Träpanel med traditionell färgsättning
- Äldre fönster
- De två ingångarna med äldre dörrar
- Få dekorativa detaljer

På tomten finns två bostadshus uppförda på 1980-talet.

Fågelvik 1:269, Skogshyddan

Byggnadsår: 1910 (FIR)

Historik: Byggnaden finns markerad på en karta från 1911, med namnet Skogshyddan på tomten.

Ändringar: Senare tillkommen verandan och altaner. Senare tillkomna takkupor. Tillbyggnader.

Beskrivning: Villa i en och en halv våning som ligger i sluttningen ner mot Lagnöström. Byggnaden täcks av ett brutet tak klätt med svart plåt. En plåtinklädd skorsten finns på taknocken. Vit locklistpanel och vita detaljer. Utbytta fönster. En glasad veranda i en våning finns på långsidan mot vattnet. Här finns också tre takkupor och en balkong. Utanför västra gaveln har en altan tillkommit senare.

Kulturhistorisk klassificering: - En av de villor som först uppfördes i området och därmed har ett visst lokalhistoriskt värde. Byggnaden har dock förändrats mycket och förlorat sin ursprungliga karaktär.

Fågelvik 1:316

Byggnadsår: 1916 (FIR), eller eventuellt tidigare under 1910-talet.

Historik:

Beskrivning: Villa i en och en halv våning som vilar på en gjuten sockel och täcks av ett tegelklätt sadeltak. En plåtinklädd skorsten finns på taknocken. Gul locklistpanel och vita detaljer. Fönster med fyra rutor. På norra långsidan finns

en senare tillkommen glasad veranda i en våning som mitt på byggnaden är i två våningar, samt en farstukvist. På denna långsida finns också två mindre takkupor. På södra långsidan finns en utbyggnad i två våningar under sadeltak. På östra gaveln finns en entré med en farstukvist med svarvade stolpar som bär upp ett sadeltak. Dörren är utbytt.

Kulturhistorisk klassificering: Klass III. En av de villor som uppfördes under 1910-talet i området efter att tomter hade avstyckats. Byggnaden har därmed ett lokalhistoriskt värde. Den är dock mycket förändrad, men har ett miljöskapande värde.

Karaktär och bevarandevärda detaljer:

- Byggnadens form och storlek
- Takform och tegelbeklädnad
- Skorstenens placering

Fågelvik 2:6, Kvarnen

Byggnadsår: Kvarnen anlades 1731.

Historik: Nykvarn, som tidigare kallades Fågelviks kvarn, anlades enligt uppgift 1731. Kvarnen hörde ursprungligen till Fågelviks gård. Efter att ha använts som kafé på 1930- och 40-talen inreddes den som sommarbostad och i samband med det gjordes en mindre tillbyggnad. Det yttre kvarnhjulet togs ned på 1950-talet. I dag finns återigen ett kvarnhjul efter att fastighetsägaren rekonstruerat det. Byggnaden ligger alldeles intill den bäck som genom århundradena försett kvarnen med dess kraft. Eftersom bäcken är liten har kvarnen varit försedd med ett så kallat överfallshjul. Vattnet från bäcken leddes i en träränna placerad högt upp i slutningen, ned över det stora hjulet som på så sätt inte behövde särskilt mycket, eller kraftfullt rinnande vatten, för att snurra. Byggnaden hade under 1900-talets början och mitt vitmålade vindskivor och fönsterfoder.

Beskrivning: Kvarnbyggnaden har en närmast kvadratisk plan och är timrad i två våningar och vind. Byggnaden är klädd med rödfärgad lockpanel med svarta fönsterfoder och vindskivor. Byggnaden vilar på en sockel murad av natursten och täcks av ett sadeltak. En tegelskorsten finns på det södra takfallet. Småspröjsade fönster med vita bågar. På den västra gaveln sitter det rekonstruerade kvarnhjulet. Kvarnrännan går alldeles intill den västra gaveln. På den norra långsidan finns en entré med farstukvist utanför. På östra gaveln finns en liten förstuga under sadeltak, asymmetriskt placerad intill byggnadens ena hörn.

Kulturhistorisk klassificering: Klass I. Kvarnen i Nykvarn är en av kommunens bäst bevarade kvarnar. I och med det rekonstruerade kvarnhjulet och det invändigt bevarade maskineriet går det att förstå hur kvarnen en gång fungerade. Därmed har kvarnen viktiga teknik- och byggnadshistoriska värden. Att kvarnar bevaras till vår tid i ett skick så att det går att förstå hur de fungerat, är ett viktigt dokument över det förindustriella Sverige. Byggnaden har ett högt lokalthistoriskt värde genom att platsen fått sitt namn efter kvarnverksamheten som bedrivits här. Byggnaden har ett högt miljöskapande värde.

Karaktär och bevarandevärda detaljer:

- Byggnadens storlek och form
- Takform

- Träpanel med traditionell färgsättning
- Naturstenssockel
- Kvarnhjulet och rännen utanför
- Fönstertyp

Skriftliga källor som använts i inventeringen

Källman, R. (1991) *Skärgårdsbygd: Kulturhistoriska miljöer i Värmdö kommun* Stockholm: Stockholms läns museum

Resare, A. (1970) Byggnadsinventering, Ingarö socken

Bildkällor

Historiska kartor från Lantmäteriet, www.lantmateriet.se

01-ING-AVS109, Avsöndring, 1911

Herrviksnäs J133-10J5a54, Ekonomiska kartan, 1952

Pilhamn J112-76-16, Häradseconomiska kartan, 1901-06

Fotografier av Karin Myhrberg och Maria Legars, Värmdö kommun